

УНІВЕРСИТЕТ ЯК СУБ'ЄКТ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: РОЗРОБКА ТА ОБҐРУНТУВАННЯ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ МОДЕЛІ

UNIVERSITY AS A SUBJECT OF RESEARCH ACTIVITY: DEVELOPMENT AND REASONING OF THE CONCEPTUAL MODEL

Стаття присвячена розробці та обґрунтуванню концептуальної моделі функціонування університету як суб'єкта дослідницької діяльності. Показано, що у нормативно-правових документах відсутнє визначення поняття та чіткі рамки змісту дослідницької діяльності. Зазначається, що у працях українських учених переважає фрагментарний підхід до висвітлення дослідницької діяльності, її вивчення здійснюється нааичастіше у контексті з'ясування ролі і місця університету у забезпеченні лише окремих її аспектів (підготовка наукових фахівців, добросесність досліджень, інтернаціоналізація дослідницької діяльності та ін).

Автором обґрунтовано актуальність систематизації національного дослідницького простору, стандартизації підходів та належної уваги до усіх видів, галузей, сфер дослідницької діяльності, запровадження системного підходу до вивчення, організації, здійснення, оцінювання та контролю за результатами дослідницької діяльності університетів України.

Розроблено та запропоновано до впровадження концептуальну модель дослідницької діяльності університетів, яка ґрунтується на методології «Стандартної класифікації дослідницької діяльності Австралії та Нової Зеландії» (ANZSRC) та законодавчо визначених нормах регулювання вищої освіти, наукової та науково-технічної діяльності в Україні. У представленій автором концептуальній моделі університет розглядається як один серед ключових суб'єктів дослідницької діяльності. Визначено та розкрито зміст основних компонентів концептуальної моделі дослідницької діяльності університетів; I. вид дослідницької діяльності; II. галузі досліджень; III. соціально-економічні цілі дослідницької діяльності; IV. суб'єкти та рівні дослідницької діяльності університету. Показано основні очікувані переваги від імплементації та впровадження в практику запропонованої концептуальної моделі, зорієнтованої на упорядкування національної системи дослідницької діяльності та удосконалення системи дослідницької діяльності університетів.

Ключові слова: дослідницька діяльність університету; види дослідницької діяльності; галузі досліджень; цілі дослідницької

діяльності; суб'єкти та рівні дослідницької діяльності.

The article is devoted to the development and justification of the conceptual model of university as a subject of research activity. The author notes that there is a lack of definition of the concept and a clear framework for the content of research activities in regulatory documents.

The article emphasizes a fragmentary approach to the coverage of research activity in the works of Ukrainian scientists. According to the results of the analysis of the latest publications, the most often, research activity study is carried out in the context of clarifying the role and place of the university in ensuring only certain aspects of it (education of scientists, integrity of research, internationalization of research activity, etc.).

The author substantiates the relevance of a systematic approach to the formation and development of the national research ecosystem, necessary of classification and standardization of all types, branches, spheres of research activity, creation on this basis on this base of a systematic approach to study, organization, implementation, evaluation and control of the results of research activities of universities of Ukraine.

The legislatively determined norms of regulation of higher education, scientific and technical activities in Ukraine and the main provisions of the methodology of the "Standard Classification of Research Activities of Australia and New Zealand" (ANZSRC) are analyzed. A conceptual model of research activities of universities is developed and proposed for implementation. The content of the main components of the conceptual model of research activity of universities is defined and revealed; I. Type of research activity; II. Fields of research; III. Social and economic goals of research activity; IV. Subjects and levels of research activity university. The university is considered as one of the key subjects of research activity in the conceptual model presented by the author.

The main expected benefits from the introduction into practice of the national space of the proposed conceptual model, focused on streamlining the system of research activities of Ukrainian universities and Ukraine as a whole, are shown.

Key words: research activity of the university; types of research activity; fields of research; objectives of research activity; levels and participants of research activity.

УДК 378:001.89

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2022/49.2.31>

Петрос О.М.,

докт. наук з держ. упр., професор,
завідувач відділу дослідницької
діяльності університетів
Інституту вищої освіти Національної
академії педагогічних наук України

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Дослідницька діяльність є одним серед основних видів діяльності університетів та ключових функцій наукових і науково-педагогічних працівників, студентів, аспірантів, докторантів університетів. Разом з тим, у Законах України «Про вищу освіту» та «Про наукову і науково-технічну діяльність» відсутнє поняття «дослідницька діяльність» та його визначення,

що ускладнює належний підхід до організації та належної реалізації дослідницької діяльності університетами України.

Відповідно до визначення, поданого у Законі України «Про вищу освіту», університет – багатогалузевий або галузевий заклад вищої освіти, що провадить фундаментальні та/або прикладні наукові дослідження, є провідним науковим і методичним центром, має розвинуту інфраструктуру навчальних, наукових і науково-виробничих

підрозділів, сприяє поширенню наукових знань [6, пп. 1, п. 1, ст. 28]. Законодавчо визначено також статусні характеристики *дослідницького університету* як закладу вищої освіти, що забезпечує розвиток держави в певних галузях знань за моделлю поєднання освіти, науки та інновацій, сприяє її інтеграції у світовий освітньо-науковий простір, має визнані наукові здобутки, для стимулювання наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності і проведення міждисциплінарних досліджень [6, п. 1, ст. 30]. У Законах України «Про вищу освіту» та «Про наукову і науково-технічну діяльність» зазначено різні види діяльності наукових установ, закладів вищої освіти, в т.ч. університетів: «наукова діяльність»; «наукова (науково-технічна) робота», «науково-технічна діяльність», «науково-організаційна діяльність», «науково-педагогічна діяльність», «основна діяльність наукових установ», «фундаментальні дослідження», «прикладні наукові дослідження», «науково-технічні (експериментальні) розробки», «надання науково-технічних послуг», «проведення наукової і науково-технічної експертизи», «підготовка наукових кадрів», «розвиток і збереження наукової інфраструктури», науково-технічна діяльність», «інноваційна діяльність», «дослідницько-інноваційна діяльність», «дослідницький університет», «інноваційна діяльність», «проведення міждисциплінарних досліджень» та ін. [6; 8]. Згідно з п. 2, ст. 56 Закону України «Про вищу освіту» робочий час наукового працівника включає час виконання ним наукової, дослідницької, консультативної, експертної, організаційної роботи та інших трудових обов'язків [6].

В результаті **аналізу останніх досліджень і публікацій** з'ясовано, що поняття та система дослідницької залишаються також недостатньо вивченими українськими ученими. Найчастіше їх увага зосереджена на аналізі «науково-дослідницької» діяльності. Так, теоретичні засади науково-дослідницької діяльності суб'єктів освітнього процесу університетів висвітлено у практичному посібнику В. Майбороди, О. Ярошенко, Я. Скиби (2015) [10, с. 52]. Світовий досвід та перспективи розвитку в Україні дослідницьких університетів представлено у колективній монографії за ред. А. Павленка та Л. Антонюк (2014) [2]. Суб'єктний склад освітнього середовища науково-дослідницької діяльності університету проаналізовано у монографії «Концепція та методологія реалізації науково-дослідницької діяльності суб'єктів навчально-виховного процесу університетів» (2016) колективу авторів за ред. О.Г. Ярошенко. У монографії, зокрема, виокремлено типи наукових досліджень науково-педагогічних працівників ЗВО: фундаментальні та прикладні; міждисциплінарні та моно дисциплінарні; багатofакторні а однофакторні; міжнародні, національні, регіональні та інституційні [4, с. 7]. Н.О. Дівінська, Н.О. Дяченко (2016)

розглядають «науково-дослідницьку діяльність» як діяльність, метою якої є отримання нових або поглиблення вже наявних наукових знань і досягнення конкретних практичних інноваційних результатів у певній галузі [9, с. 6]. В.І.Меняйло, розкриваючи основні характеристики дослідницької діяльності у монографії присвяченій темі «Підготовка майбутніх докторів філософії до дослідницько-інноваційної діяльності: теоретико-методичні аспекти», розглядає структуру дослідницької діяльності як аналогічну науковій діяльності, що охоплює процес проведення наукових досліджень [5, с. 16]. На інших позиціях вибудовує розуміння науково-дослідницької діяльності колектив авторів аналітичних матеріалів «Аналіз практичного стану науково-дослідницької діяльності суб'єктів навчально-виховного процесу університетів» (2015), які розглядають науково-дослідницьку діяльність суб'єктів університету крізь призму освітнього середовища і включають до складу її елементів: наукові школи; форми і способи організації науково-дослідницької діяльності; банки дослідницьких методик, інформаційне забезпечення як дослідницької діяльності так і її результатів; центри організації наукових досліджень (наукові лабораторії, центри наукових досліджень, центри інновацій, відділи та інші інституції); системи стимулювання науково-дослідницької діяльності викладача, його діяльності з організації наукових досліджень студентів та ін. [1].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. З огляду на відсутність чітких нормативно-правових рамок, недостатню визначеність та наукову розробленість проблематики, складність, багатоаспектність досліджуваного предмета, актуальним є завдання розкрити сутність та зміст дослідницької діяльності університету, ґрунтуючись не висвітленні окремих аспектів, а на системному підході.

Метою даного дослідження є розробка та обґрунтування концептуальної моделі функціонування університету як суб'єкт дослідницької діяльності.

Виклад основного матеріалу. Аналіз зарубіжного досвіду організації дослідницької діяльності засвідчує тенденцію до активізації заходів щодо систематизації національних дослідницьких систем, стандартизації підходів до включення та належної уваги до усіх видів, галузей, сфер дослідницької діяльності. Значний інтерес у цьому контексті представляє Стандартна класифікація дослідницької діяльності Австралії та Нової Зеландії (Australian and New Zealand Standard Research Classification, ANZSRC 2020) [11]. ANZSRC являє собою набір із трьох взаємопов'язаних класифікацій, розроблених для вимірювання та аналізу статистики досліджень та експериментальних розробок: (1) вид діяльності (ToA); (2) галузі досліджень (ForR); (3) соціально-економічні цілі (SEO). Система ANZSRC дозволяє порівнювати

дані досліджень і розробок між двома країнами та рештою світу, між різними секторами економіки, напр. органи державного управління, приватні некомерційні організації, комерційні підприємства та заклади освіти (в т.ч. університети).

Методологія ANZSRC пройшла випробування та здобуває визнання в інших країнах. Зокрема, вона була взята за основу при розробленні ірландської національної класифікації дослідницької діяльності [12].

Керуючись основними положеннями методології ANZSRC та перевагами, які забезпечує її застосування для упорядкування національних систем дослідницької діяльності, актуальним, на нашу думку є імплементація підходів до систематизації дослідницької діяльності в українському дослідницькому просторі. Базуючись на методології ANZSRC та керуючись законодавчо визначеними нормами регулювання вищої освіти, наукової та науково-технічної діяльності в Україні, система дослідницької діяльності університетів України може бути представлена такою суб'єкт-об'єктною структурою: I. вид дослідницької діяльності; II. галузі досліджень; III. соціально-економічні цілі дослідницької діяльності; IV. суб'єкти та рівні дослідницької діяльності університету. Концептуальна модель дослідницької діяльності університету відображена на рис. 1.

Розглянемо детальніше кожен із основних компонентів концептуальної моделі дослідницької діяльності як системи та сфери діяльності університету у контексті українських реалій.

I. Вид дослідницької діяльності університету (Type of Research, TOR). Поділ за основними видами дослідницької діяльності університету, відповідно до Законів України про наукову і науково-технічну діяльність» та «Про вищу освіту» ґрунтується на горизонтальній класифікації та охоплює: фундаментальні дослідження; прикладні наукові дослідження; науково-технічні (експериментальні) розробки; надання науково-технічних послуг; проведення наукової і науково-технічної експертизи; підготовка наукових кадрів; розвиток і збереження наукової інфраструктури [3; 6; 8] (табл. 1).

Згідно з Класифікатором видів економічної діяльності (2010), основу структури дослідницької

діяльності складають дві категорії (природничі й технічні науки; суспільні та гуманітарні науки) та три основні види наукових досліджень та розробок [3]:

– фундаментальні дослідження: наукова теоретична та (або) експериментальна діяльність, спрямована на одержування нових знань про закономірності розвитку природи, суспільства, людини, їх взаємозв'язку, без будь-якої конкретної мети, пов'язаної з використанням цих знань;

– прикладні дослідження: роботи, спрямовані на одержування нових знань із метою практичного їх використання, а також для розроблення технічних нововведень;

– експериментальні розробки: систематична діяльність, яка спирається на наявні знання, придбані в результаті досліджень і/чи практичного досвіду, спрямована на виробництво нових матеріалів, продуктів чи пристроїв, впровадження нових процесів, систем та послуг чи значне удосконалення тих, що вже випускалися або були введені в дію.

II. Галузі досліджень (Field of Research, FOR). Другою класифікаційною ознакою дослідницької діяльності є її розподіл за галузями досліджень – ієрархічна класифікація, що дозволяє класифікувати дослідницьку діяльність за галузями знань та / або методологіями науково-дослідної діяльності. (Наприклад: галузь знань 01. освіта/педагогіка; спеціальності цієї галузі знань : 011 – освітні, педагогічні науки; 012 – дошкільна освіта та ін.) [7].

III. Соціально-економічні цілі дослідницької діяльності (Social and Economic Objective, SEO). Класифікація за соціально-економічними цілями – дозволяє класифікувати дослідження та розробки відповідно до передбачуваної мети або результатів досліджень / розробок різних видах та в різних галузях.

IV. Суб'єкти та рівні дослідницької діяльності університету.

Суб'єктна структура дослідницької діяльності може бути представлена суб'єктами внутрішнього та зовнішнього індивідуального, колективного та інституційного рівнів.

Суб'єктами індивідуального рівня є науковий працівник, науково-педагогічний працівник, вчений, докторант, аспірант, студент та інші учасники

Таблиця 1

Види дослідницької діяльності університету

Секція М	Професійна, наукова та технічна діяльність
Розділ 72	Наукові дослідження та розробки
Види діяльності з наукових досліджень і розробок	
фундаментальні дослідження	Дослідження й експериментальні розробки у сфері природничих і технічних наук.
прикладні дослідження	Дослідження й експериментальні розробки у сфері суспільних і гуманітарних наук

Джерело: [3]

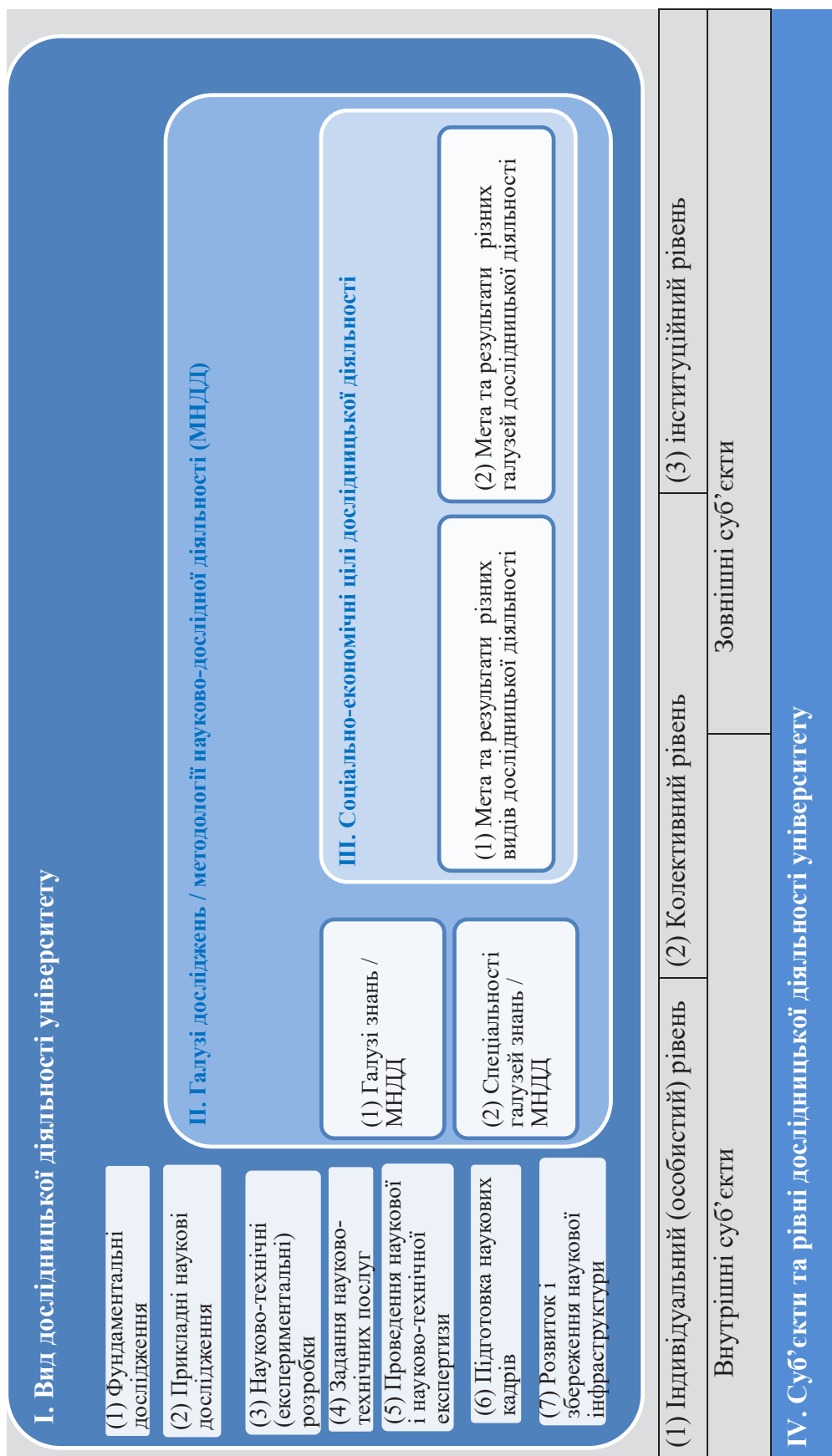

Рис. 1. Концептуальна модель дослідницької діяльності університету

дослідницької діяльності. Колективними суб'єктами дослідницької діяльності університету є кафедра, факультет, навчально-науковий інститут, інші підрозділи університету, які здійснюють або забезпечують дослідницьку діяльність. Інституційним суб'єктом є сам університет, включений в систему внутрішньо-організаційного, проміжного та зовнішнього середовища дослідницької діяльності.

Зовнішнє середовище дослідницької діяльності університету утворюють політичні, економічні, соціальні, культурні, географічні умови, які регламентують його функціонування як суб'єкта дослідницької діяльності, визначають особливості функціонування його індивідуальних та колективних суб'єктів дослідницької діяльності.

Підводячи підсумки з отриманих результатів, можна заключити, що основними перевагами від імплементації на практиці запропонованої концептуальної моделі є: зорієнтованість на упорядкування системи дослідницької діяльності; «створення спільної мови» усіх суб'єктів і учасників дослідницької діяльності шляхом узгодження спільних підходів до розуміння її суті, змісту; підвищення прозорості дослідницької системи шляхом ідентифікації компонентів, їх структурування і класифікації; систематизація статистичних даних дослідницької діяльності; збільшення можливостей оцінювання та порівняння якості, результативності, ефективності досліджень на інституційному, національному рівнях та на рівні різних країн; підвищення підзвітності суб'єктів дослідницької діяльності різних рівнів та ін.

У цілому ж, узагальнення результатів дослідження, які враховують зарубіжний досвід та існуючі національні законодавчо-визначені елементи системи дослідницької діяльності, ґрунтуються на методології ANZSRC та системному суб'єкт-об'єктному підході до аналізу її структури, дає підстави для інтерпретації університету як одного серед основних суб'єктів дослідницької діяльності, що: (1) охоплює усі види фундаментальних, прикладних досліджень та експериментальних розробок (науково-технічні/експериментальні розробки; надання науково-технічних послуг; проведення наукової і науково-технічної експертизи; підготовка наукових кадрів; розвиток і збереження наукової інфраструктури діяльності та ін.) двох категорій (природничі й технічні науки; суспільні та гуманітарні науки) наукових досліджень і розробок; (2) здійснюється індивідуальними та колективними суб'єктами університету у тісній співпраці із внутрішніми та зовнішніми представниками різних заінтересованих сторін; (3) спрямована на вирішення проблем, вдосконалення та розвиток умов для інноваційної наукової, педагогічної, організаційної та методичної діяльності університету, досягнення відповідних соціально-економічних цілей у різних галузях науки, технологій та

інновацій для забезпечення стійкого економічного, соціального, екологічного та інституційного розвитку суспільства.

Висновки.

1. Узагальнення результатів даного дослідження дає підстави для інтерпретації місця і ролі університету як одного серед основних суб'єктів дослідницької діяльності.

2. Розроблено концептуальну модель дослідницької діяльності університету як складного системного явища, яка ґрунтується на методології ANZSRC та законодавчо визначених нормах регулювання вищої освіти, наукової та науково-технічної діяльності в Україні. Визначено основні компоненти суб'єкт-об'єктної структури системи дослідницької діяльності університету: I. вид дослідницької діяльності; II. галузі досліджень; III. соціально-економічні цілі дослідницької діяльності; IV. суб'єкти та рівні дослідницької діяльності університету.

3. Розкрито переваги від імплементації на практиці запропонованої концептуальної моделі, зорієнтованої на упорядкування національної системи дослідницької діяльності та розбудову на її основі системи дослідницької діяльності університетів України.

Перспективи подальших досліджень. З огляду на стратегічні цілі інтеграції України до Європейського дослідницького простору та Європейського простору вищої освіти, актуальними для подальших досліджень є європейські стандарти дослідницької діяльності та механізми їх імплементації в дослідницьку діяльність університетів України.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Аналіз практичного стану науково-дослідницької діяльності суб'єктів навчально-виховного процесу університетів : препринт (аналітичні матеріали) / Авторський колектив : О. Ярошенко, Ю. Скиба, Н. Тітаренко; за ред. О. Ярошенко. Київ : Інститут вищої освіти НАПН України, 2015. 97 с.
2. Дослідницькі університети: світовий досвід та перспективи розвитку в Україні : монографія / [А. Ф. Павленко, Л. Л. Антонюк, Н. В. Василькова, Д. О. Льницький та ін.] ; за заг. ред. д.е.н., проф. А. Ф. Павленка та д.е.н., проф. Л. Л. Антонюк. К. : КНЕУ, 2014. 350 с.
3. Класифікація видів економічної діяльності (КВЕД-2010). URL: http://kved.ukrstat.gov.ua/KVED2010/72/KVED10_72.html
4. Концепція та методологія реалізації науково-дослідницької діяльності суб'єктів навчально-виховного процесу університетів : монографія / авт. : О.І. Бульвінська, Н.О. Дівінська, Н.О. Дяченко, О.В. Жабенко, І.О. Линьова, Ю.А. Скиба, Г.П. Чорнойван, О.Г. Ярошенко ; за ред. О.Г. Ярошенко. К. : Інститут вищої освіти НАПН України, 2016. 178 с. URL: https://ihed.org.ua/wp-content/uploads/2018/09/mon.-Konc-ta-metod-nauk-dosl-diyaIn-subyektiv-Univs_IVO-NAPN-2016-178s.pdf
5. Меньяло В. І. Підготовка майбутніх докторів філософії до дослідницько-інноваційної діяльності:

теоретико-методичні аспекти : монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 580 с.

6. Про вищу освіту : Закон України № 1556-VII від 1 липня 2014 року: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18/print>

7. Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти : Постанова КМУ № 266 від 29 квітня 2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266-2015-%D0%BF#Text>

8. Про наукову та науково-технічну діяльність : Закон України № 848-VIII від 26 листопада 2015 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text>

9. Реалізація науково-дослідницької діяльності суб'єктів навчально-виховного процесу університетів / Н.О. Дівінська, Н.О. Дяченко. К. : Інститут вищої освіти НАПН України, 2016. 27 с. ISBN 978-617-7486-03-8

10. Теоретичні засади науково-дослідницької діяльності суб'єктів освітнього процесу університетів : практичний посібник / Авторський колектив : В. Майборода, О. Ярошенко, Я. Скиба ; за ред. О. Ярошенко. Київ : Інститут вищої освіти НАПН України, 2015. 174 с.

11. Australian and New Zealand Standard Research Classification (ANZSRC). A statistical classification used for the measurement and analysis of R&D in Australia and New Zealand. 2020. Australian and New Zealand Standard Research Classification (ANZSRC), 2020 | Australian Bureau of Statistics (abs.gov.au)

12. Research Classification System – public consultation. Government of Ireland. Department of Further and Higher Education, Research, Innovation and Science. 2022. URL: <https://www.gov.ie/en/consultation/2b85a-national-research-classification-system/>